

Oče – zgodovina nekega zatona

Luigi Zoja

Luka Lisjak Gabrijelčič

Luigi Zoja (r. 1943) je italijanski psihoanalitik in sociolog. Je avtor številnih knjig s področja psihologije, psihoterapije, antropološke psihologije ter psiho-zgodovine. Predaval je na številnih italijanskih univerzah ter na uglednem Jungovem inštitutu v Zürichu. Med drugim je bil dolgoletni predsednik Italijanskega združenja za psihoanalizo (CIPA), med letoma 1998 in 2001 pa je predsedoval tudi mednarodnemu združenju IAAP (International Association of Analytical Psychology). Njegove knjige so prevedene v več kot 15 jezikov. Konec letošnjega leta bo pri ljubljanski založbi Tangram izšel slovenski prevod njegove knjige Hektorjev objem, v katerem se loteva kritičnega pregleda zgodovine očetovstva iz antropološkega, kulturnozgodovinskega in psihološkega vidika. Z njim se je pogovarjal prevajalec knjige Luka Lisjak Gabrijelčič.

Vaša knjiga se začneja s trditvijo, da je očetovstvo danes v krizi. Večji del knjige je zgodovinski in psihološki opis zatona očetovstva. Kateri so razlogi za vaš pesimizem?

Ne gre za pesimizem. Pesimizem je stanje duha, ki je osebne narave. Pravičneje je reči, da gre za trditev. V tekstu se sklicujem na številne študije in statistične podatke, ki so sicer večinoma ameriškega izvora in segajo do konca leta 2000. Vendar lahko to trditev z lahkoto potrdimo tudi za Evropo in z novejšimi podatki (dovolj je že, da malo pobrska-mo po internetu). Če mi dovolite, bi trditev nekoliko popravil. V knjigi ne govorim in ne gre za »krizo«, torej za neko stanje, ki je kritično, vendar začasno. Nasprotno gre za veličasten zaton, ki traja že stoletja, pravzaprav celo tisočletja. Napoved tega zatona lahko na nek način srečamo že pred 2000 leti v prehodu od monoteizma, ki je osredinjen okoli očeta, h krščanstvu, ki sicer formalno še vedno priznava absolutno avtoriteto očeta, vendar nalogo razodevanja resnice na radikalen način prenese na sina. V vsakem primeru pa zaton očetovstva, ki je na simbolni ravni utemeljitveno načelo družinskega in družbenega reda, nikakor ni stvar 20. stoletja; kot poudarjajo nekateri ameriški avtorji (na primer Robert Bly, na katerega se tudi sicer pogosto nanašam). V 18. stoletju je razsvetljenstvo izobrazenih slojev z veliko vnemo predelovalo vlogo očetovstva. Njihov rezultat je bila v končni fazi francoska revolucija z geslom: *svoboda, enakost, bratstvo*. Bratstvo, horizontalna vez med enakimi v družbi, je že takrat postalo poglavito načelo in je spodrinilo vertikalno ter avtoritarno načelo patriarhata.

Trdite, da je za razliko od materinstva, ki ima svoje korenine v živalskem svetu, očetovstvo izrecno človeška iznajdba. Očetovstvo – to je glavni argument vaše knjige – je kulturno pogojena institucija. Bi lahko nekoliko obrazložili to trditev?

V resnici tega ne trdim jaz in ne postavljam tako radikalnih trditev. Sam se omejujem na to, da skupaj povežem trditve in študije s področij zoologije in antropologije (predvsem na primer raziskave, ki jih je opravila Margaret Mead, torej ženska). Iz teh dejstev, ki so dejansko znana, skušam izpeljati posledice, ki sledijo za psihologijo. Samo po sebi je jasno, da je psihološka in družbena vloga matere neposredno nadaljevanje njene razmnoževalne zmožnosti. Prav tako je nasprotno razvidno, da za samca očetovstvo ni instinktivno nadaljevanje njegove razmnoževalne zmožnosti; kratek trenutek seksualnega srečanja je lahko oblika kontinuitete v odnosu s partnerko, vendar ne v odnosu z morebitnim otrokom, ki se lahko rodi iz tega. Obstajajo moški, ki se šele po pol stoletja zavejo, da imajo oz. so imeli otroka. Psihološki proces, ki ga imenujemo očetovstvo, se v teh primerih prične šele tedaj. Nasprotno pa mati vedno ve, da je imela otroka, četudi v skrajnem primeru, da ga je zavrnila in/ali dala v posvojitev. Skratka, argument lahko strnemo v trditev, da vsako pravo očetovstvo (torej zavesten in ne le biološki odnos oče – otrok) sovpadе z dejanjem volje. Oziroma: očetovstvo je sad vzgoje, ki je lahko seveda tudi samo-vzgoja. Instinkt preprosto ni dovolj, moški instinkt je preveč šibek. Povedano še drugače: vsako pravo očetovstvo je posvojitev oz. implicira *posvojitev*. Gre za zavestno odločitev, ki je daleč onkraj biološke vloge očeta.

»Bratstvo, horizontalna vez med enakimi v družbi, je že z razsvetljenstvom postalo poglavitno načelo in je spodrinilo vertikalno ter avtoritarno načelo patriarhata.«

Tudi med višjimi živalskimi vrstami, ki so evolucijsko najbližje človeku, obstajajo kompleksne sorodstvene vezi; vendar te v splošnem izhajajo iz presežne moči »alfa samca« in ne iz nekega odnosa odgovornega »očetovstva« med tem samcem in vsakim posameznim mladičem. To je natanko zaradi dejstva, ker moški (naj bo žival ali človek) ne »ve«, da je imel otroka. Odnos do otroka lahko vzpostavi le v trikotniku z materjo, ki to ve – kot na ganljiv način to pove sin Telemah v Odiseji.

Zgodovinsko najvišja točka očetovstva je bila, pravite, dosežena v antični grški in rimski civilizaciji in je bila tesno zvezana s patriarhalnimi institucijami. V vaši knjigi ste precej kritični do patriarhalne kulture, predvsem zaradi njene mizoginije. Ali menite, da »zloraba oblasti«, ki so jo zagrešili očetje v tradicionalni patriarhalni družini, vpliva na težaven položaj sodobnega očeta? Hvaležen sem, da ste to opazili. S površnimi bralci ali tistim z določenimi ideološkimi predsodki pogosto tvegam, da mi rečejo: »Vi ste reakcionar, z nostalgijo gledate na patriarhat.« Sam se omejujem na opozorilo, (ki je tudi neizogibno glede na to, da sem formiran kot jungovec, torej usmerjen na preučevanje arhetipov), da se nekaj, kar je tisočletja obstajalo kot vloga očeta in je s tem vstopilo v temelje našega kolektivnega nezavednega, ne more razpusti na hitro, ne da bi s tem ustvarilo velika neravnovesja. V resnici smo bili v drugi polovici 20. stoletja – kot pravi Bly – priča politično-ideološkemu boju proti patriarhatu. Nedvomno je bilo to potrebno: bil je že čas, da se bojujemo proti zlorabi oblasti patriarhata (in tudi proti sedanjki seksualni zlorabi očetov v družinah – ni naključje, da za to uporabljamo v italijanščini izraz, ki izhaja iz latinščine: ab-uso, kar pomeni dobesečno »zlo-raba«, »napačna uporaba«). V tem smislu je bil patriarh pogosto moški šovinst in mizogin. Težava pa je v tem, da v mnogih ozirih z odstranitvijo neke perverzne vsebine (ekscesov patriarhov) odpravimo tudi nujno vsebino, samega očeta. V nekem smislu

smo s tem, ko smo zavrnil, kar je gnilega (patriarhat), zavrnil tudi določene temelje zdrave strukture (očetovstvo). Ali kot rečejo Angleži: skupaj z umazano vodo smo zavrgli še otroka.

Kot psiholog in jungovec razumem z besedo »oče« neko *globoko psihološko načelo*, ki je na nek način nujno za vse nas; zaradi patriarhalne družbe, iz katere izhaja sodobna Evropa (iz katere – naj nam je to všeč ali ne – vsi izhajamo).

Če povsem poenostavim kompleksnejši argument, bi rekel takole: tisto *psihološko načelo*, ki ga imenujemo »mati«, izpolnjuje v prvi fazi življenja neko *primarno funkcijo*: daje življenje v vseh pomenih tega izraza, rodi otroka in nato zadovoljuje njegove potrebe. Tisto *psihološko načelo*, ki ga imenujemo »oče«, pa potem izpolnjuje v tradicionalni družbi neko *sekundarno funkcijo*, ki pa je prav tako pomembna; v nekem smislu postaja vedno bolj pomembna s tem, ko postaja civilizacija kompleksnejša. Ta sekundarna funkcija je zadolžena, da otroka vključi v družbo (oče namreč nastopi kot tretji, ki prelomi izvorno in hiperprotektivno simbiozo otrok – mati); ta funkcija ni tista, ki zadovoljuje potrebe, temveč tista, ki jih omejuje.

S tem hočem povedati, da ti dve načeli ne zahtevata nujno ene osebe ženskega spola in drugo moškega. Kljub temu pa morata biti prisotni obe. Dandanes, ko je mnogo mater samohranilk, se pogosto od same matere zahteva, da je tako »mati« kot »oče«.

Razkroj družbene vloge očeta (ki ga sami navezujete na postopni zaton očetovske arhetipske podobe) je privedel tudi do krize očetovstva v njegovi privatni, družinski vlogi. Kakšne so posledice tega pojava?

Danes smo priče propadanju tako številčne prisotnosti očetov (zaradi razvez in pojava samohranilstva lahko v večjih mestih tudi več kot 50 odstotkov otrok odrašča brez očeta) kot tudi kolektivne simbolike očeta (vsemogočnega Boga, ki je v nebesih – jasno je, da so še vedno mnogi ljudje religiozni, vendar to je postala osebna stvar, ki ni več premi-

»Vsako pravo očetovstvo je posvojitev oziroma implicira posvojitev.«

»V nekem simboličnem smislu smo se vrnili k pred-očetovskemu moškemu; iz nove ekonomske strukture raste vloga 'kompetitivnega moškega'.«

sa vsakega diskurza; da niti ne omenjamo »očetov naroda« in drugih tiranov, ki so prizadeli Evropo). Še bolj kot to pa danes propada kolektivno samospoštovanje očetov. Mnoge očete je sram, da so očetje; drugi, še številnejši, se sploh ne zavedajo, da so očetje; počutijo se odvezani od naloge, da bi morali otroku podati neke okvire. To naporno nalogo prenašajo na matere. To so »odstotni očetje«: in to ne velja le za primere, ko pride do razvez. V knjigi citiram najpreprostejši in vendar najjasnejši stavek, ki ga je nekoč izjavila ena izmed mojih pacientk: »Oče v tradicionalni italijanski kmečki družini je bil tiran, vendar je bil oče. Oče v sodobni delavski družini ali v družini iz srednjega sloja pa je kreten, zleknjen na kavču pred televizijo.« Grozne besede, ki pa jih lahko vsakdo razume.

Kaj kot zahodna družba izgublja s postopnim izginjanjem očetovstva? Z drugimi besedami: kaj je pomembnega v instituciji očetovstva?

Za ta odgovor se moram vrniti k še eni predpostavki celotne študije. Iz dejstva, da je očetovska identiteta v največji meri kulturni konstrukt, sledi, da je iz evolucijskega vidika mnogo mlajša in torej tudi mnogo bolj krhka kot materinska identiteta. V živalskem svetu - če ponovim, kar sem že povedal, v osnovi obstaja samec, ki tekmuje z drugimi samci, alfa samec. Očetovstvo se porodi počasi kot naknadno civiliziranje te realnosti moči. Rezultat tega je, da mora moška identiteta združiti dva pola: očetovstvo, torej organizacijsko-oskrbovalni princip, in pred-očetovstvo, torej princip moške tekmovalnosti. Gre torej za neko enotnost/identiteto, ki je kasnejšega nastanka, manj instinktivna in zato manj stabilna. Kaj se zgodi, ko nove zgodovinske okoliščine razbijejo to identiteto? Kritika patriarhata je bila dolgo potrebna, vendar je ustvarila neko praznino. In ta praznina teži k temu, da jo zapolni drugi pol, ki ga je razvoj civilizacije sicer odstranil, ne pa tudi izničil: gre za tisto starejšo, bolj »naravno« ali pa vsaj bolj živalsko razsežnost moške osebnosti, torej za tekmovalnega in pred-očetovskega moškega. Ni naključje, da se vse razvite družbe soočajo s težavami mladih,

»podivjanih« moških. Povsod se porajajo pojavi kriminalitete mladih moških, ki niso več posledica materialne bede, temveč psihološke bede, ki smo jo omenili. Po celem svetu so se oblikovale skupine mladih moških prestopnikov, ki imajo presenetljivo skupno značilnost, da prihajajo iz družin brez očeta. Tudi v tistih delih družbe, ki niso povezani s kriminalom, smo se vrnili - v nekem simboličnem smislu - k pred-očetovskemu moškemu; iz nove ekonomske strukture raste vloga »kompetitivnega moškega«. Pojavlja se v službi, tudi med ženskami. V obdobju odraščanja bi moralo biti posebej pomembno to, kar smo imenovali *sekundarna funkcija*. Namesto tega pa mnogi očetje s povsem dobrimi nameni, ki čutijo odgovornost, da se posvetijo svoji starševski vlogi, otrokom menjujejo plenice. Lepo je, da si starša delita hišna opravila in to je tudi prav v družbi, kjer tako žena kot mož služita kruh. Vendar ne zadostuje, da so moški mamini pomočniki in da se torej posvečajo samo primarni funkciji.

Vaša knjiga o zgodovini očetovstva (*Il gesto di Ettore*) je bila prevedena v številne jezike. V kratkem bo izšla tudi v slovenščini. V predgovoru ste zapisali, da ste knjigo pisali s posebnim ozirom na italijansko situacijo. Kako gledate na njen velik uspeh izven meja vaše države in kaj pričakujete od prevoda v slovenščino?

Osebnost me zelo zanima, kako bo moja knjiga sprejeta v Sloveniji. Vedno me je zelo presenetilo veliko zanimanje, ki sem ga srečal v povezavi s tem argumentom v deželah osrednje in vzhodne Evrope, v nekdanjih komunistični deželah. Najbolj zanimive razprave sem najbrž poslušal na Poljskem, moja knjiga pa je bila prevedena tudi v češčino, litovščino in sedaj v ruščino. Te dežele vsaj načeloma niso poznale »proti-starševske revolucije«, ki sta jo v šestdesetih in sedemdesetih letih doživljala severna Amerika in zahodna Evropa, čeprav izgleda, da je to, kar doživljajo, zelo podobno dogajanju v zahodni Evropi. Predstavljam si, da to toliko bolj velja za Slovenijo, ki je že tako zelo integrirana v zahodno Evropo v mnogih kulturnih ozirih. •

Prevedla: Marijana Koren